

محراب

اقتصادی ، اجتماعی ، فلسفی ، تاریخی ، ادبی مجموعہ در
شیمدیلک اون بش کوندہ نشر اولونور

مذہبات : عربیہ فتنہ اور دینی انکس

- « اسلام ، تہذوار مونته » م . شکیب
« عبدالحق حامد بکک غیر منتشر مکتوبلری » ضیل مالہ
« اورتا آسیادہ تورکمن » علمی ضیا
« شیخ سہروردی وسیمیا کرک » یوسف ضیا
« اسپور » زہت
« نورہ قوبلی محمود حامد اقدی » حسین شعی

مرآب : قدرہ حسین — نوی مکتوبلرندن آکھنلر وینہنلر : محمد صدق — صاحب چارک :
ملیجہ نوری — برہ دائر : شرف کاظم — امامت آکھسہ : فیض ہندی — نورقا آنہ :
احمد فرید — قیس تورکوسی : زکی فائق —

7

غير مسلملره طرح ايديلن تكاليف شخصيه زنكىنلره ، اورتهلره ، فقيرلره اولمق اوزره اوچ نسبت دائرەسەندە ياپيليردى . اراضى واملاك وىر كوسى دە طوراعك جنسى وىر ككتە كوره طرح اولونوردى .

اموال اميريەك تحصيلى ايجون خصوصى بردائره تشكيل ايديلەرك تشكىلات وعنوانى عجملردن اقتباس اولندى . ديوان تسميه اولنان بودائره نك مأمورلرى عجملر ، روملر وقبيلردى . اجراى عدالتدە خليفه تام برى طرفلق كو-تيرردى . مسلمان جمعيتدەكى بومساواتحقيق صفت فارقهسى اسلامك دھامبدألرندە بارز برطرزده تظاهر ايتدى .

اسلام قانونى آلتندە ياشايان مملكتلرده نە امتيازاتە نەدە صنفلره ميدان وىر يلىزدى . چونكە حضرت محمد نظرندە بوتون مسلمانلر مساوى ايديلر .

امويلر دورندە اداره هم انكشاف ايدييور . هم دە معضلة شيور . يابانجى مؤسسەلرك بقليدى چوغاليور . جوار حكومتلرك سرايلرندە زينت واحتشام شامە سرايت ايتمكە باشليور . اموى خانداننك مؤسسى پايتختندە سراى ياپدير ييور ؛ شرفشولارده تختدە اوطوروييور . جامعەدە خاندانە آرى برىر تخصيصى اولونيور ؛ خليفەك برماينجيسى اوليور .

خليفەك ولايتلره تعيين ايتديكى واليلره واسع نفوذ و صلاحيت وىريليور . اموى خانداننك بدايتلرندە بو واليلردە نە حاكمك ، نەدە اماملق وظائفى يوقدى . قاضيلره اماملر دوغرودن دوغرويه خليفه طرفندن نصب اولونورلردى . بو حال بالاخرە تعديل ايديلدى . واليلره وىر يان بو واسع صلاحيت تەلەكسز اولماشدى . نە كيم بونلر مركز حكومتە قارشى متمدى قياملرلە اداره حكومتى چوق رخنەدار ايتماشردى .

ديوان هايونى ايلك تأسيس ايدن معاويه اوليور . آرتق بتون معاملات حكومت بورادە مركز وبالنتيجه كسب رسميت ايدييور . پوستە تشكىلاتى دە عجم و بيزانس امپراطورلقلرندەكى نمونهلره كوره ايلك دفعە بو خليفه زمانندە ياپيليور .

عبدالملك زمانندە صربجهك لسان رسمى اولماسى قرار كير اوليور . بوزمانە كلنجەيه قادار دفاتر رسميه مديران صربك اكثر يتك امى اولمالرى حسيبلە روملر وعجملر طرفندن طوتولايوردى . وكندى لسانلرندە يازيليوردى . مسكوكات دە بو خليفه زمانندە ضرب اولونيور . ايلك مسكوكات اون ايكي فرائق قيمتندە اولان آلتون (دينار) ايلە تقريباً بر فرائق قيمتندە كموش (درهم) ايدى . اموى حكومتلرينك بودجهلرى حقتندە موثوق معلومات

یوقدر . یالکز اندلس امویلرندن ایکنجی الحکام ایله المنصور (۹۶۱-۹۷۶) زمانلرنده قرطبه خلیفه سنک وارداتی اوزمانه نسبتله (۳۰۰) میلیون فرانق کبی عظیم بر مبلغه بالغ اولدینی معلومدر . بودورایله عباسیلرک هارون الرشید و مأمون دورلری عرب تاریخنک اک پارلاق ، الک مسعود واک کوزل دورلرندن صاییه بیلیر .

عباسیلر دورنده عرب اداره سی ذروه کاله واصل اولویور . عجم نفوذیتک غالب اولدینی بغدادده خلافت اداره سی یکی یوکسک بر نظام اکتساب ایدیور . بوراده حکمداردن جنوگرا ایلمک مقام ماهیتنده اولان وزیر اعظمق یعنی باش وکالت تأسیس اولونیور آرتق بو مقامده خلیفه نک بتون نفودی طویلانمش کیدر و حتی صدر اعظمک بعض زمانلرده خلیفه فوقنده ذی نفوذ اولدینی کورولمشدر . عباس خاندانک انحطاطی بومقامک تأسیسه باشلامش صایلا بیلیردی .

عباسی حکمدارلرینک عنوانلری هم خلیفه ، همده رئیس المسلمین ایدی . بتون ناظر و مأمورلری اونک وکیللری صفتیه اجرای حکومت ایدرلردی . خلیفه لر وظیفه لرینی پامازلرسه بونلره قارشى قیام مشروع ایدی . ناظرلر یالکز خلیفه یه قارشى مسئول ایدیلر . والیلرده آنحق خلیفه ویاصدر اعظمه حساب ویرمکه مکلفدیلر . اردوده کی باشلریا خلیفه ویاوزیر اعظم طرفدن تعیین اولونورلردی . بونارک چوق واسع صلاحیتلری واردی . مثلاً صاحب معاهده لری عقد اجرای عدالت و تقسیم غنائم ایده بیلیرلر .

محکمه شرعیه لرده کی قاضیلرک ویردکلری حکملرک تمیزی خلیفه نک ریاستنده کی بر محکمه تمیزده اولوردی .

اوزان و مقیاسات ایله عرف و عادتلری تفتیش ایدن مفتشلر واردی . بونلردن ماعدا اوچ بویوک مقام دها واردی : شرافت ، امامت ، امیرالحج .

شریفلك مقامنک وظیفه سی برنوع اصالت تشکیل ایدن حضرت پیغمبر عائله سنک احفادینه نظارت ایتمک و بونلرک تولد و وفاتلرینی قید ایتمکدی . بونلرک محاربه یه اشتراك ایتمدن غنائمدن بر حصه آلمق و ویرکو مکلفیتندن معاف اولمق کبی بعض امتیازلری واردی . هر ولایتده ایکی شریف بولونوردی . بونلردن بری علویلرک ، دیکری عباسیلرک ایدی . عباسی حکومترلرینک بوتون بودجه لری معلوم اولماقته برابر شواوچ دور بودجه لری معلومدر :

۱ (۱۹۳) سنه هجريه سندن (۲۰۳) سنه هجريه سنه قادار خزينه به هر سنه (۴۱۱) ميليون درهم كيزمشد .

۲ : (۲۳۷) سنه هجريه سندن (۲۵۴) سنه هجريه سنه قادار سنوي واردات (۳۷۱) ميليون اولمشد .

۳ : (۲۵۴) سنه هجريه سندن (۲۶۹) سنه هجريه قادار بومبلغ سنوي (۲۹۳) ميليونه تنزل ايتمشد .

ايشته عرب حكومتك ذروه كال دورلري . بو حكومت دائما خلقجياق ؟ ذهني طاشيان بر جمعيت اوزرنده حكمران اولمشد . حضرت علي ويا عباسي شرفاسنه ويريلن امتياز لر قرون وسطاده كي آروپا اصالتی ايله قابل قياس دكلردر . اسلام ادارسي خليفه دنيلن مطلق برافندي اداره سي آلتنده اولمقه برابر تبعه آراسنده مطلق بر مساوات جاري ایدی . هر كس قانون نظرند بردي . حتی كوله لر بيله اك يوكسك مقاملره ارتقا ايد بيليرلردی .

بوتون بوكوزلك وبيوكلكيله برابر بو حكومت تلقيسنك بر قصوري يعنى خليفه نك مطلق نفوذيله اداره ايتديكي جمعيتك ده موقراتيك سجييه سي آرسنده چوق بويوك بر نسبتسزلك واردی . بونستسزلكدن سياسي واجتماعي ماهيته دائمي بر امتزاجسزلق ، آهنگسزلك تولد ايتدی .

واقعا خليفه لر حكمدار مطلق اعتباريله چارچابوق ايمپراطور لقلر تأسيسنه موفق اولديلر . سه ده بونلرك دوامني تأمين ايد بيلمك خصوصنده عيني قوته صاحب اولاماديلر . باشلرنده برنجي صنفدن انسانلر بولونديني مدتجه خلاقلر دئما قوتلي و دواملي اولديلر . اورته ويا دون سويده خليفه لر كنجه ده انحطاطده برابر كلدي و خلاقلر بونلرله برلكده ييقلاي .

ديني انكشاف

بويوك بر روح ديني اولان حضرت محمد تصور ايديله بيله جك اك كنش معنا بيله بر اصلاحاتي و تشكياتي ایدی :
اجتماعي و ديني تشكيلات دهاسنك بك يوكسك بر درجه سنه صاحب اولديغني اثبات

ايدن اك مهم اداره ، اصلاحات دينيه سنى نشر ايتمكه باشلا دىنى دقيقه دن اعتباراً قانون
عمده سنى وضع ايتمكه موفق اولماسى ايدى .

حضرت محمدك مدركه سى علم كلام اساسلرندن زياده قانون و حقوق فكريله مشبوعدى .
قرآن كريم تور ائدن دها زياده تشرىي بر صفت فارقه يي حائزدر . دائماً ضرورت و تكون
حالنده بولونان قوانين حقوقيه نك بو حياتي تى اك كوزمل ادراك و بو حياتيه توافقي تلقين
ايدن حضرت محمد اولمشدر .

كرك علم كلام و كرك اسلام حقوقى اصلاحات محمدك بروثيقه مكتوبه سى اولان قرآن -
كريمه استناداً تشكىل و انكشاف ايتمشدر . فقط بوتون قوانين مكتوبه چابوق بر زمانده
كفايتسز لكى حس ايتديرر ؛ و تكامل ايدن برامتك احتياجلرينه كفايت ايتمز اولور . بونك
ايچون دينك ، اخلاقك ، علم كلامك ، حقوقك تى اولان قرآن كريمه اسلاملرده بسبتون
خصوصى بر شكل آلان غنغنه يي علاوه ايتمك لزومى حاصل اولمشدر .

غنغنه نك اسلاميتده كى معناسى لغتده يول ؛ طرز حيات معناليينه كن « سنت سنيه » در .
بوسنتلر قرآن كريمك صراحةً امرو نهى ايتديكى شيلر خارجنده كى حكايات و مناقب سنيه
اولوب « حديث » ناميله معروفدر .

اسلاميتده حقوق ايله علم كلام بر برلرينه صيقى صيقى به مربوطدرلر . حقوق اسلام اولان
(فقه) ك نثيقتده درت مذهب يكديكريله رقابت ايتمشلردر : خلقجلىق ذهنيته استناد
ايدن مالكي (۷۹۵ ميلادى) ؛ ولايت عمده سنه استناد ايدن مذهب خنفي (۷۶۷ ميلادى)
بوياكى مذهب آراسنده توازن تأمين ايتمكى استهداف ايدن مذهب شافعي (۸۲۰ ميلادى) ؛
اك آز اهميتي حائز اولان و غنغنه يي استلزام ايدن مذهب حنبلي (۸۵۵ ميلادى) حقوق
اسلامك درت بويوك مكتبى تشكىل ايدهرلر .

اسلام اورتودوقسلفنده علم كلام قرآن كريمه استناد ايدهر ، مسلمان كلاميا تيجيلرينك
بويوك برا كثرى قرآن كريمى كلمه نك اك مطلق معناسيله الهام ربانينك بر اثرى اولارق
قبول ايتمشلردر . اورتودوقس اسلام عقيده سنك اساسلرى « آمنت بالله ... » و جيزه سنده
مندمجدر .

ايشته علم كلام هپ بو آمنت اوزرنده چالشمشدر . كلاميا تيجيلرك قرق بره قادار
چيقاردقلى صفات الهيه آراسنده اك صوك صفت ، امكان صفقى در . بناءً عليه جناب حق

ایچون ممکن اولان هر شیئی یا یمق ید قابلیتنده در . بوراده الله فکری نامحدود برامکان قدرتی ایله توأمدر .

اسلامیتده اورتودوقس مذهبیک قورولغنه وقرآن کریمده پک بارزا اولان سرك فقدانیه قارشى پک شدتلی برعکس العمل اولدی . فقط بو مذهبی قوتله رخنه دار ایدمه یوب یانی باشنده انکشاف ایتدی .

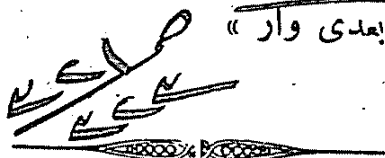
میسیتسیزم یعنی سربلیک بر مذهب اولمایوب برنوع دوشونوش، حس و حرکت ایدیشدر . صوفیه نك ادعاسی جناب حق بلا واسطه کشف وحس ایتک ، اونکله یکوچود اولمقدیر . مسلمان سربلیکی صوفیه نامیله معروفدر . بونلرک پرنسپلری خلاصه اولونه بیلیر :
 آله وارددر : اولیه وارددر که هر شیده در وهرشی اونده در . کورونن و کورونمه یین بوتون عوالم آلهدن صادر اولمش وبالفعل اوندن آیری برموجود دکلدرلر . اشکال دینه هپ بردر . چونکه الهی شأنتلره کوتورن یوللردن عبارتدر . یالکز اسلامیت دیگر دیلردن دها محسناتلی بر شکل دینیدر . جناب حق بوتون افعالك حقیقی خالق اولدیغنه کورمخیر شر آراسنده شأنی برفرق یوقدر . انسانک اراده سنی تعین ایدن جناب حقدر ؛ بناء علیه معنوی بر اراده سی یوقدر . روح ، تن قفسنده محبوسدر ؛ بورادن آنجق آله عودته امکان ویرن ثولومله قورتولور . صوفینک بو دنیاده کی وظیفه سی آللهک وحدتی تأمل واسم الهی بی تکرار و تخطراتیمک ونهایت فنا فی الله واصل اولاجق درجه ده حیات دینییه ده تدریجاً ایلریله مکدر .

تصوف ، اسلامیتک بوتون دورلرنده پک زیاده انکشاف ایتشدر . اسلام تصوفی الک ای کوستره جک سیالر مختلف مملکت وزمانلرده یتیشمش شو اوج بویوک شخصیتدر : امام غزالی ، جلال الدین رومی ، جزائرلی شیخ سنوسیدر . نامدار غزالی ، جناب حق هریرده کورویور ؛ کرک طبیعت و کرک حیات روحیه لرنده وبالحاصله بوراده یالکز الهی کورویورلر . روح بشر جناب حقه مساوی دکسه ده شبهدر ، وجدک بوشسکلنده بزدن خارج کورونن شیلر روحزک بر حال ویا خاصه سیدرلر ؛ الله ایله اولان وحدته آگاه اولان روح ، سعادتلرک الک یوکسکته مذکور وجدله ارتقا ایدمه بیلیر که بوراده هرشی عشق ومحبتده یکوچود اولمشدر .

مولويديكك بانيسى اولان مشهور جلال الدين رومى « مثنوى » سنده جناب حقدوم
غائب اولمق وسينه الهيه قبول ايديلك ايسته ن بشرى شويله ترسيم ايدييور :
« برى محبوب (جناب حق) ك قابوسنه ووردى ؛ ايجردن بر سس وردى :
« كيمدر او ؟ » او ، جواب ويردى : « بن ايم » عىنى سس ديدى : « بو اوده بن وسن
ايجون ير يوقدر . » قابو آچيلمادى . بونك اوزرينه صادق آدام چوللاره كيتدى انزواده
اوروج طوتدى وعبادت ايتدى . برسنه صوكرار تكرار كلهرك عىنى قابوي بر دهاچالدى .
او سس ينه « كيم او ، ديدى . صادق آدام جواب ويردى : « سن » بونك اوزرينه
قابو آچيلدى . « ايسته بوراده كى « سن » سوزى بوتون تصوفى تعريف ايدييور .

دارالفنون روحيات معلمى

مصطفى شليب

عبدالحق حامد بكك غير منتشر مکتوبلرندن

لوندره ، ۳ مایس ۱۹۰۶

« عزیزم خالد بك »

دونكى (تريبون) ده اولان مکتوبكزى كورمش وپك بكنمشدم . ذاتاً جنيغولرك
ادبىزلكارينه قارشو سزدن هر كون بويله بر نمايش مليت بكليوردم . آنجق (تريبون) ك
دها اولكى نسخهنده مندرج بولنديغنى يازديغكز مکتوبى كورمدم . ترك غزته سنك
لطفاً ارسال ايتديككز نسخهنسى آلمشدم . عبدالله افدينك غزته سى كنجه يوللارم .
محاربه يه كنجه بنم فكرم بشقه در . اكر ذات شاهانه مقاومت ايده جك اولورسه
ايسته اوزمان محاربه اوليه جنى تحقق ايدرديورم . غزته لر چوقدن اعلان حرب ايتديلرسه ده
حكومت « انكليز » اعتدال كوسترييور . تحديد حدود تكليفى اوليه شرفلى بر حركت
دكلدر . حتى دون آقشامكى (غلوب) غزته سى بو حركتى تقبيح ايدييوردى . بن ظن
ايدرم كه حكومت سنه سينا شبه جزيره سنك نقاط سائر سندن صرف نظاره يالكز طابه ي
اشغال ايله اكتفا ايده جك اولسه انكليزلر بك او قدر آلديرميه جقلىر . پارلمتوده كى بياناندىن
يعنى - دولت عثمانيه نك مطالبى طابه يه منحصر دكلدر كى - سوزلردن اوليه آكلاشيليورم
الله ويرسه ده ثبات ايتسه لك وبو صورتله ايجندن رذيل اوليه رقى چيقدىغمز بر مسئله اولسه .